

1-12 *

~~413~~ ~~413~~ ~~413~~ ~~413~~ ~~413~~
Tswana doctors
and diviners and
Bongaka, Ditaga
their methods

B. Mogorosi | B. Mogorosi 7/22
P.O. Box 26, indexed to
Tweespruit. K32/22
(9 p) (14 p)

21 FEB 1940

iii pp. 1-12

0

Dingaka tse di gone mo morahing wa Beewana ke tsa
tanna le tsa basadi. Go na le dingaka tse di biditane
gative ke dingaka tshotsha, ngaka ya sedupe le
ngaka ya pula le ya bana le ngaka ya nkgokwe
ngaka tshotsha ga e laole ka ditaga me e alaha botlho
ke jo bongwe le jo bongwe ja bo chwereng mother kgotla
ngwana ya monyenyane. E alaha ka go utlwa ka mo
botlho ke bo tsamayang ka teng. E itse go phabola
dingomo, dimbu, dikudi, masimo le motse.
ngaka ya sedupe e alaha matlho ke othe le boloi,
le dilo tse di nteng jaaka dinelelo kgotla ditira.
Go laola e go itse thata me e tumile go heta dinga-
ka tse di gone ka go alaha gone e ntsha sefsho
le boloi e epetiweng le dinelelo ka go di
dupa me bonwe ke batho mo ponatshengong.
Sedupe sa ntsha botlho ke jwa sefsho ka go
mo dupa ka malomu kgotla ka go mo
apaya ka ditlhare me a sa she. Ngaka ya
pula e itse e le ngaka ya nkgokwe me e itse
ditlhare eithe tse di alahang nehuta eithe
ya matlho le neupelole ke go ro reya metse
le masimo le masaha. Dingaka tse: dingwe di
gone tse di alahang bana heta tematlho a leong

a ditira kgotla a dincelele leha e le go fese diwa.
 Tra dingwe di itse go alaha, basadi ha ba le baimana
 kgotla ba sa belege. Bongaka ga bo atise go bo atise
 go nna le boshwa mo Bechwaneng. E, ka nako e ngwe
 ha naga e shwa, e ka naya nguana boshwa jua
 ditlhare tra gagwe me a, lea chwanetsa go ya go
 di ithuta pele. Basotho ke bone ba nang le boshwa
 ka go re ba atise go tsemisa ke meya wa bothogela.
 Bongaka bo ithutuba ka go ya diragheng tse di
 kgalo me di ~~u~~ betlhelele gotho ka bolao le ditada.
 Re a duele ka kgomo. Pele o nosiwa ditlhare tse di
 mo dirang gore a itse go laola le gore a itse go ritha
 ditapla le go itse maina a tseme. Le gore a lore ka
 go laodisa ditapla le go ~~to~~ lora a bona a epa ditla.
 O rutwa mainasa ditlhare le go di dirisa, le go re
 a di kopanya yang a di epe yang. Ditada di thodisa
 ka mashua a diphepholelo tra naga le dipheho go re di
 tie di laole une a utlwe ka mo di deng ka gone ga
 re di reng. Ka di sa tsema mo thogeng ya gagwe
 ga a, kake a laola gone thogo ya gagwe ga e dina.
 Metho y e o ithutang bongaka ga a se nana kgotla
 go tlhapa thogo ka metsi a a omotsweng. O rutwa go
 kopanya le go dirisa diphe, ditlhare le mashua.
 me le gone wa thathholiswa ka nako e ngwe le engisa
 go

go re a itse bongaka jua gagwe tota. Thuto ya bongaka e baya ngwaga e e, thuto e. re go re ngaka e thathobiwa go re go bonwe go re a e itse ditaola ka go rewa gotwe a laole selo se se rileng. Kgatla go supwe selo me gotwe a se ntsho mo se shubilileng teng. motho go o sa ithutang bongaka ga a ka ke a laole sentle le gone ga a ka ke a nna ngaka e e. Maphuwang ka batho gone ga thalosa se se rileng sa diragala a le hong kgatla go laola selo seo sa se itring me a se bona mo masepung a ditaola. Dingaka tsa Becwana gadi na kopano kgatla le ha e le go utira sethopho se se nqwel' hela. Eo monqwel' le eo monqwel' o rata go itirela a le esi hela. Dingaka tsa bogologolo tsa Becwana di ne di bonwe ka go ruala ditshono tsa ditatana le go ruala mechuni ya noko, le go se thape thogo e e moriri o sehipha e tlamaya ka seditso sa kgomo. Tsa gampijer no ke dingaka tsa maropape hela tse di sa ditsho ditshare tse di alahang ha e se tsa boloi hela. Di tseela motho a bobola madi di be di re o loilane tse semengmeng: owai ke tla go alaha wena ntsho kgomo hela. Ha a sena go tsaya kgomo a ba a elaruri semene mpona! Me motho a seke o hole. Tsa bangwe le ithuta malepa hela ba ba ya go batla lokwalle ja bongaka gore a tsetse batho ka lone kalaho a sa

h

e itse. Ba bangwe ke dingaka tsa di ithutleng go laola
hela empa a sa itse ditlhare me e re ha gotwe
a laok, a laole se se hitlhiweng le se se santse
se tlaa diragala. Me a newe lokwalo la lopaki jwa
gore ke ngo, ka. Ngaka ya Mowana e e ikepela
ditlhare ka cosi gonwe e di lora le teng e di rutilwe
Dikgethana tsa dibatana cone gonwe ya di reka
mo gonwe eja di itirela. Ditaola ya di reka tsa
dingwe ya di dira ka masapo a di pholoholela
dibatana le dikgetha tsa mawalle ega ka e phehola
gonwe le gonwe kwa e ratang. e gore batho la ya
kwa go tona ka go batla ngakalaci. Dingaka tsa
dingwe di tsa go belaga dikgetse tsa ditlhare
e rwele tsa ya nakedi gore e bonwe ha e
ngaka me e tona e tona mahatse e tona
loga ka dichabeng di sele le mahatshing a sele
ja e hitlha mo moting, e ntsha ditaola e re e laola
ditsela tsa cone mo e ewang le mo e yang. Empe
e le maang a gore go bonwe ha e le ngo ka. Tja-
nong e re ha e nthe e shibili ditaola e tloga e re:
motse wa gago o jana le jana le uena o jana le
jana. E re ha e motse wa gore o bonang ka ga
motse wa gago, a ba a re ke laola ka di shilling ka
pedi le sixpence di laodise ha o batla ke go
bolelela!

lot bolelela tse motse wa gagae. Hong ke moo o tla
 motsang go re: A gontekwane, o ngaha wa?
 ngaha: e. ke ngaha, ke tswa Bopedi, kgotse ke
 tswa ga manqwato kwa Bohone kwa. Jaanong
 a laole a bolelele mang wa motse tse di mo chue-
 nyang le gore, go bobola mang o dirile yang?
 o botlhoko ha kae. Me ere. ha motho a utlwa
 gore o laola dilo tse di leng gore, a mo kope go
 re a molelele ha ka di phekole me a re, e
 ke tla di phekole ha o ntsha kaomo kgotse leshome
 le dinku. Ga e ke e lotse mmobudi gore a botlhoko
 kae ke eere e mmolelelang. Ngaha e laolela mo thung
 basadi le bana ba ntshe ba le gone. Me ha go na le
 batho ba e ~~sa~~ ba rateng e ba kopa gore ba e nee
 shutele ya duma. Pele go e alana e batla ~~ya~~ ^{tufo} ya
 ditaola e ~~ling~~ half crown, jaanong e kope
 leshome la dishelling kgotse, ponto ya go golola
 kgotse ya gagwe ya ditlhare, jaanong a bolelele
 go re tufo ya botlhoko ja ke bo kae. Ngaha ga e
 dire sepe ha e sa newa tufo ya go golola kgotse.
 tse dingwe di tle di batle tufo ya kgotse held di
 re, ya tufo di tlaa e batla ha motho eo o lualwang
 a hédile kgotse ha tiro ya eone e lonala. Tse dingwe
 di batla tufo di be di e la nuri me motho a bale

a/

a sale a lela a sa bone sepe ^{sa} tiro ya ngaha.
 Tseo ke tsa maropane hela, ka ngaha e alaha botlhoko
 jua bogologolo jo lo mashure, e kopa kgomo. ka a hole
 ole ka a sa hole. gone e be e ile eone ka tuelo.
 E nqwe ngaha ka motha a sa hole ga e kope sepe.
 Empa e thabile nku e ncho kgotse e chweu e sonang
 mala e re e batla moshurisa jua eone; ~~ha~~ ditaola
 di e kaola jalo. ka ngaha e nnyg motse le leraha e
 bile e ntsha dinaka; e kopa kgomo. ka e laola ke
 2/6. ka e entsha dipheko ke ponto. ka e foka motse
 tuelo ke dikhu tse thano. batho ga ba thuse ke ga
 duela ngaha ka motha a rena tuelo e lekanang, o
 ka duela ke thangwe jua eone. Gongwe motha
 a gane ka tuelo ka a sa bone thusho ya ngaha e.
 Empa ga go na se e ka se dirang.

Jemogo; ka motha a bolola, ga lelogua go re o bolawa
 peng ka go laolwa ke ngaha. E thaa laola ka ditaola
 me e bone gore o bolawa ke eng e sa mo chware.
 Ngaha ya sedupe eone e utlwa ka thogo e sa
 laole ka masapo e sa tsele diaola. Ngaha
 chocha eone e botse mobudi ka moo a leng ka gone
 le go mo chware ka macogo. maina a mawa a eone
 ke ka moo di bakwang ka gone le go wa ga masar
 po a dilo tse di sa ~~ts~~ chaneng le dikgetla le
 dikgato!

dikgato tsa dipholoholo. ya di bakwa go tlo go tswa

Dikholokotla di mosita.

masapa a kgomo tse di ahuleng.

mpolelela gore motho eo o dirile yang.

ka lo nkaketsa ke tla lo jesa masapa
a ncha e tupa!

Jaanong ngaka e di tshela ha hatshe di shebe.

Jaanong ha e rokhela mawa a cone ha mo di buaya
ka goke e re:

Monna ramawala kaapodiete.

Kaa ntsa o bolotsa bozwasue.

ka e se eomatta ke mang;

ka e se phale le motengwana.

Leua le ba bolala gore o rerilwa ke batho ba la sa
siamang we ka go logela maano a go go bolaya

ka o bolilwe ya re ka di rokhelwa go tswa:

Ke lencwe la tumo a temo.

Tomoketsa Motomoketsi.

Openyane, ope kgolo.

ma nka ikela dikomaneng.

kwa kgathe ya borwa e lelang teng.

ka bolai ka go direla maano a go go bolaya
ka di rokhelwa go tswa:

Ke maji a a dikhitla.

a

a a kettimanya balotsana.
 Ba ja kgomo ya xhalo.
 ba e jela marampheng.
 Ha motse wa gago o tsamaya dilo tsedi mashwe
 tsa dinceliso di rokelwa go tswa.
 Caro ya mabona e bonang sese kgakala,
 Thakadu sepedi matsatsa.
 Thautsana se tsone motse ka lenyole.
 Thau ga e ke e tsholwa ke morwalo,
 e etsisa ka bona e ka tsitse.
 A mangwe maroko a re:

~~Kuaga thaba thaba lodibeng.~~

~~Ke thabo sa morwabi.~~

Leiba je ~~le~~ ngwe le re:

Tsa wa lethlapagadi.

Re lethlapagadi je legolo.

Mawattle a a peile dipitso dia bela.

Badimo ba beile maatla

Thakadu e tona e shule

go tsamaya e namagadi.

Kego re motho eo o lobolang o ka hola ha mawa-
 tle a a peile dipitso. Ngaka ha e sena go roha
 ditshako, e thalora se se laolang sentle ka

mos!

moo e bonang ditlhakung tsa cone ka gone.
 Ditlhako di bolela botthoko, boloi, dima bogodu,
 bokakalepa, maikemiseco a sa siamang. Le gone
 di bolela se se ka phekolang motho ha bolola le
 ditlhare tse o chwanetseng go di dirisa. Ka matso
 a robeqile, o tshapisiwa ka meti a a kisang me a
 tshajwe ka thobega gore, mapapa a gagwe a kopane ka
 bonapo. Ka motho a bolawa ka noka kgotsa bolola
 mathoko a dirwang ke nala go se nne wa bodulong
 jwa one, wa sidilwa ka le sedidi la lusetsa mala
 mo a chwanetseng go dula gone. Go sidila Becuana
 ba go itse thata. Gama gda thusa. Ba na le kico
 ya go sidila banyana e go la belegisa, go lomega
 go raya, go shugela, go naya moradi eo o sa
 boneng thari bana le go la beala dipitso. Empa ga
 ba kake ba kgala leoto se le ^{robeleng} ~~robeleng~~.
 Napa e atisa go alaha bogo ka batho ba sa tsemame.
 Ditlhare; melemo le metlwang e phekolang ke:
 mothati, peloebotthoko, Semonamone, Kong-gurane, leshoka
 mokgalo, moretswana, monna-moncha, thonyo, moroto-ua-pela
 mogatololwane, morolwane, moetrane, pota dikgaganeng,
 le selatabete. Mathati o alaha mala, me dingaka di re ke
 legolo se le golo. Pelo-e-botthoko ke wa sehuba le
 le korose. Semonamone ke wa febere. Kong-gurane ke wa
thago!

thōgō le dintšō le kwatsi. Leshoko e wa sehula
 baneng le bagolo. Mokoalo o kopana le sebetabete,
 phisa, mothati le pelobothoko me o phebele sejesho.
 moretšwa o thusa basadi ka la imelwa ke pelegi.
 monna-moncho ke wa ditlhabi le go ope ga masapa.
 Jhonya ke wa ditšebē. Moroto-wa-pela ke wa matšho
 ko a lana. Mogatololwane ke wa matšho. Moetsane
 ke wa bana ka mala a lone a sa dīne (a saithone).
 Potadikgaganeng ke wa phugwana. Ditlhare tse cotšha
 di a apewa ka metsi. Ha e se kong-gwane wa chuywa
 me a gogwe mosi, Kgotsa go shupuwē nthō ka legala
 ja gogwe. Monna-moncho o wa itshidila a omosiche
 ka motšho. Semangmong se a apewa jaanong go
 arubediwe motšho ka ^{shone} ha se bela. potadikgaga-
 neng ^{one} ~~one~~ wa apewa ka masi me o nosiwe nguana
 reshoko le a chotšha. Bana lone ba le nosiwa le
 sedilwe la tšhelwa metsi. Ditlhare di a epiwa
 e leng ka nako e nque le e nque hela. Tse
 dingwe di a opisiwa, tse dingwe di a silwa, tse
 dingwe di a hisiwa, tse dingwe di a apewa, tse
 dingwe di a kopangwa. pitsa e e apaang wofemo go
 e bonwe ke batho botšhe le teng ga la e. chware
 lelala ja le silang ditlhare ke la cone hela.
 Ditšheko se mashualo ha di epiwa di a rekwa ka go
 tlogela!

tlogela madi (Chelete) mo lehuting leo. Pheko ya tlohuwa
 mo mathhong ka go e hung pele me o e buise a
 buduletse. Jaanong o e kgwele mo diatleng o e tlo-
 tse mo mathhong. Leshwalo le dugwa ka mahura
 me le tlohuwa mo mathhong. Je lengwe le a hira
 ka molelo me le hue musi me motho a le buise.
 Tiro ya leshwalo le pheko ke gore motho a nne le
 mathogonolo. Pheko e nnye ke ya go ithatahatsa.
 Le ha go le jalo dia siqua, ga di diriswe mo
 pepeneneng. Go na le mathoko a a tsenang batho
 ka go neelwa ke balaisa go tloha mela o ya
 kileco, a go sesetsa, a go romelwa negana, a go
 romelwa ka thoholosi, goe negana e go ye mala,
 go epelela ke go beela. Ha motho a rata go utlwiswa
 go monqwe botlhoko, o tsaya motlhala wa gagwe
 kgotsa sengwe, a diaparō tsa gagwe, kgotsa mohuta
 co wa gagwe, kgotsa moroto wa gagwe me a mo
 dire ka cope. Ha a sena go di kopanya le ditlhare
 a di epele kgotsa a di meke mo tseleng kgotsa a di
 hira. Mathoko: Mathoko a a itsegeng ke go
 thibala motlhapo. Jo bo dirwa ke go se nne le maitso.
 Ba pheholwa ka sitlwasitlwane le morolwane.
 Mototwane. one o alahiwa k thathaladimo.
 Mototwane ke botlhoko hela. A monqwe ke: Sathwalwa
 legabea.

legabea, phugwana, mmutlwana, matsabane, lepera, sehula, tata,
 mame (metthagare), Segatseta, letshololo le a mangwe.
 Ana ke matlhoko hela ha e se legabea lone ke tsena ka
 boloi, me le phekolwa ka mamathwane le palikanto le
 mokhupiso wa mmobudi. Mutlwana ke botlhoko jwa tsena
 me bo tla ka go gatura ke ditlhare tse di mashwe.
 phwana le cone ke botlhoko jwa tsena me tsena ka go ko-
 pana le batho ba ba itshagilega ^{ha} ditlhare tse di mashwe
 me ba siri ngwana ha matshelis le lenaha ja gagwe
 le se thata. estlo e raija ka lenaha ja le kopaneng.
 le mogato le thetele le tshele bala. Diragadibonwe ke
 pheko e kgolo ya go ithababisa gore balei ba seke ba
 go tonya kgata go go abela maano a go go labela.
 Naima ke ya tseto le dikgang. Me di dula mo kgatso.
 Tupa ke wa tsena ba o apara mo thamong. Thokwalatsela
 ke wa go tshupa ka one ga tloa sekhi. Dingaka di
 litra moreabi yang. Ditlhare tse go ithatid ke mmotse
 le matlho-mpine. Sa go latta tse ke leshupolo le mantsoane
 le mo tirong ke cone. ^{morena} o phekolwa ka ditlhare tse
 di thatatse di itsweng ke dingaka tse dikgona. Setlhare sa
 tsena tshele ke moolega. Moutshelole one o dire gore dinonyane
 di se ke tsa ja mabele. Kgata tsa

end 3 413